

УДК 316.612+316.625]-053.6(043.3)
DOI: 10.31499/2617-2100.17.2026.362081

Борис Андрійович Якимчук,
кандидат психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології,
Уманський національний університет,
Умань, Україна
ORCID: 0000-0002-3303-6478
boris18667@gmail.com

ПРОЯВ АСОЦІАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ УЧНІВ ЧЕРЕЗ БУЛІНГ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розкриваються психологічні особливості булінгу та кібербулінгу серед учнівської молоді в освітньому середовищі школи. Зокрема, зазначається, що основною причиною девіантної поведінки є несприятливий психосоціальний розвиток. При цьому показником та умовою успішності процесу соціалізації є адаптація, а першою ознакою порушення соціалізації – дезадаптація. Тому своєчасно виявлені відхилення у поведінці учнів, і навіть правильно організований психолого-педагогічне супровід відіграють на вирішальній ролі у запобіганні порушень, які призводять до девіацій. Крім шкільної дезадаптації, асоціальна спрямованість особистості учнів може реалізовуватися за допомогою їхньої булінгової активності.

Ключові слова: булінг; кібербулінг; учнівська молодь; освітнє середовище; асоціальна спрямованість, підліткове середовище; дезадаптація, соціально схвалювана поведінка.

Boris Yakymchuk,
PhD in Psychology, Professor,
The Head of the Department of Psychology,
Uman National University,
Uman, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-3303-6478
boris18667@gmail.com

MANIFESTATION OF ANTI-SOCIAL ORIENTATION OF STUDENTS DUE TO BULLYING IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

The article reveals the psychological features of bullying and cyberbullying among school youth in the educational environment of the school. In particular, it is noted that the main cause of deviant behavior is unfavorable psychosocial development. At the same time, the indicator and condition for the success of the socialization process is adaptation, and the first sign of a violation of socialization is maladaptation. Therefore, timely detected deviations in the behavior of students, and even properly organized psychological and pedagogical support play a decisive role in preventing violations that lead to deviations. Крім шкільної дезадаптації, асоціальна спрямованість особистості учнів може реалізовуватися за допомогою їхньої булінгової активності. Participating in a bullying situation is a premorbid aspect of the antisocial orientation of the personality of students and adolescents who show antisocial orientation, however, they were direct participants in bullying - as a victim or an initiator. The main causes of bullying in the adolescent environment can be divided into external, intra-personal and intra-family. External causes are the influence of the atmosphere of the educational institution, intra-personal causes arise due to the adolescent's transition period, and intra-family causes arise due to problems of child-parent relations. These reasons are related to the psychological changes of the teenager and the formation of antisocial orientation of the individual. One of the most important factors that determine the effectiveness of the prevention of antisocial personality orientation and deviant behavior is the creation of special conditions for students to receive education, which allow to level the factors that are at the basis of their maladjustment, the organization of leisure activities of students based on the development opportunities and resources of their personality, the formation of effective interpersonal communication skills and the consolidation of socially approved behavior.

Keywords: bullying; cyberbullying; student youth; educational environment; antisocial orientation, adolescent environment; maladaptation, socially acceptable behavior.

Одним із найважливіших механізмів соціалізації сучасної людини є освіта, що представляє ієрархію цілей, завдань, пріоритетів навчання та виховання підростаючого

покоління, що є призмою заломлення інтересів суспільства. У сучасній психолого-педагогічній науці освіта розглядається у кількох аспектах: як освітня система, як освітній процес, як освітня діяльність, як індивідуальний чи сукупний результат процесу та як освітнє середовище. Освітня система реалізується в освітньому процесі, сутністю якого є навчання і виховання особистості, що розвивається. Навчально-виховний процес здійснюється у певному соціальному та просторово-предметному оточенні, яке у педагогічній психології отримало назву «освітнє середовище». Якість цього оточення є істотним чинником, що впливає розвиток і становлення особистості учнів. У сучасних учнів достатньо часто спостерігаються емоційні труднощі, пов'язані із порушеннями поведінки та утрудненнями до шкільної адаптації, що потребує своєчасної психолого-педагогічної допомоги та корекції. Дослідження, проведені вченими, свідчать про те, що основною причиною девіантної поведінки є несприятливий психосоціальний розвиток. При цьому показником та умовою успішності процесу соціалізації є адаптація, а першою ознакою порушення соціалізації – дезадаптація [2].

За певних несприятливих соціальних умовах, таких як відчуження у сім'ї та/або закладі освіти, систематична неуспішність, психологічний дискомфорт та конфлікти з однокласниками створюються сприятливі умови для закріплення девіантних форм поведінки та асоціальної спрямованості особистості як захисного механізму психіки. Тому своєчасно виявлені відхилення у поведінці учнів, і навіть правильно організований психолого-педагогічне супровід відіграють на вирішальній ролі у запобіганні порушень, які призводять до девіацій. Крім шкільної дезадаптації, асоціальна спрямованість особистості учнів може реалізовуватися за допомогою їхньої булінгової активності. На теоретичному та емпіричному рівнях проблему булінгу достатньо ґрунтовно вивчена зарубіжними дослідниками (К. Дьюкс, Д. А. Лейн, Е. Мунте, Д. Олвеус, В. Т. Ортон, А. Пікас, Е. Роланд, Д. П. Таттум, П. П. Хайнеманн та ін.). В українській психології проблема булінгу почала вивчатися порівняно недавно. В усіх представлених роботах відзначається неоднозначне трактування терміну «булінг». Під заповіданням шкоди мається на увазі «фізичні збитки здоров'ю, насильницьке залучення до споживання психоактивних речовин, психологічний чи психічний вплив (загрози, образи тощо) [7]. S. Hinduja і Justin W. Patchin вважають за доцільне розглядати булінг як особливий тип деструктивної взаємодії, що виявляється у формі фізичної чи психологічної шкоди іншій людині. На думку Д.Олвеус, Т. Фалд, булінг є особливою поведінкою, у якому завдається шкоди психічному та фізичному здоров'ю [11].

Мета статті – розкрити психологічні особливості булінгу та кібербулінгу серед учнівської молоді в освітньому середовищі школи.

На сьогоднішній день проблема булінгу є однією з найбільш актуальних у підлітковому середовищі. Для учнів характерною є відмова від конструктивних прийомів та соціально прийнятних способів відстоювання власної т. з. із позиції сили та звернення до деструктивних способів побудови взаємин із однокласниками. У зв'язку з цим, на цей час відзначається зростання випадків жорстокості, яка проявляється як у вигляді фізичних форм прояву агресії, так і у формі вербальної або онлайн цькування. Психотравмуючий тиск, що є наслідком такої жорстокості, призводить до особистісної деструкції, виникнення депресивних станів, які за обтяжливих обставин можуть стати причиною спроб суїциду в учнів [8]. Взаємини з однолітками є невід'ємною частиною соціалізації підлітків, визначальною подальший вектор розвитку особистості, дають емоційний досвід, визначають модальність переживань. Особливістю підліткового віку є критичність, якою відводиться ключова роль у формуванні диференційованої самооцінки, освоєнні соціальних ролей, вироблення моральних принципів та регуляції нормативної поведінки. Насильство може впливати на закріплення у самопізнанні негативного уявлення про себе, розбіжність у уявлення ідеального та реального «Я-образів», невизначеність життєвих планів, форсування

специфічних сімейних відносин, віктимізації, жорстокості по відношенню до оточуючих [1 та ін.]. Учні стикаються із різними формами насильства, зокрема фізичним, психологічним, духовним, соціальним. Будь-яка із цих форм насильства впливаючи на підлітка, веде до зниження його морального, психічного і життєвого статусу, завдаючи фізичні душевні і духовні страждання.

Поява булінгу у підлітковому середовищі обумовлена прагненням кривдника (булера) підвищити власний соціальний статус. Таке прагнення веде до виникнення соціальної ієрархії, у якій кожному відводиться роль, відповідно до психологічних характеристик. Так, одні учні стають жертвами, інші – кривдниками. Дж. Саттон, П.К. Сміт, Дж. Светтенхем стверджують, що булінг може спостерігатися у разі, коли у учнів відзначаються певні індивідуально-особистісні особливості [14]. Так, для булерів характерним є високий рівень агресії, потреба у домінуванні, самовпевненість. Булери на відміну від жертв, як правило, не схильні до депресивних симптомів та тривожності. Часто булери мають достатньо високі соціальні навички і здатні маніпулювати оточуючими [1].

Дослідники вважають, що одними із ключових характеристик жертв є схильність до дистимії, низький рівень самооцінки, знижений рівень мотивації до різних видів діяльності (зокрема до навчальної). Жертви булінгу часто мають проблеми з адаптацією до соціуму, мають схильність до психосоматичних розладів та демонструють високий рівень віктимізованості особистості [3; 10]. Найчастіше жертвами булінгу стають підлітки із синдромом дефіциту уваги та гіперактивності, а також із розладами аутистичного спектру, діабетом, епілепсією, діти із порушенням ваги та хронічними захворюваннями, особливо такими, що впливають на зовнішність підлітків. Як зазначають Р. Гарофало, Р. К. Волф, С. Кессель, С. Дж. Палфрі, Р. Х. Дюрант, жертвами булінгу стають учні, які зіткнулися із труднощами у гендерній та сексуальній самоідентифікації [4]. Поряд з булінгом, останнім часом усе більшого поширення набуває таке явище, як кібербулінг [14]. Відштовхуючись від визначення булінгу, запропонованого Д. Олвеусом, Б. Белсі запропонував розуміти кібербулінг як навмисну, неодноразову та ворожу поведінку особи (або групи осіб), спрямовану на образу інших людей за допомогою використання інформаційних та комунікативних технологій [1; 7]. Позначивши як основні засоби цькування сучасні технології, автор тим самим виокремив головну різницю між булінгом і кібербулінгом. П. К. Сміт і Р. Слоње визначили кібербулінг як окремий напрямок цькування, який обумовлений навмисними агресивними діями, що здійснюються індивідом або групою систематично протягом певного часу із використанням електронних форм взаємодії проти жертви, яка не в змозі себе захистити [8; 14]. Конкретизуються інструменти кібербулінгу, а саме згадується про те, що для його здійснення можуть бути використані знімки, символи тощо, за допомогою яких кривдник залякує, загрожує, здійснює цькування, переслідування, а також бентежить жертву. Усе це здійснюється з використання інтернету та інших технологій, до яких належать мобільні телефони.

В українській психології також подано підходи до визначення поняття «кібербулінг». Під кібербулінгом пропонується мати на увазі переслідування повідомленнями, в яких містяться образи, агресія, залякування, хуліганство, соціальне бойкотування через різні інтернет-сервіси. Розкриємо особливості булінг-структури із виокремленням основних ролей учасників булінгу та властивих їм індивідуально-психологічних характеристик. Д. Лейн описано запропоновану Е. Роландом соціальну систему булінг-структури і запропоновано її докладну версію [11]: ініціатори – булери (для цих учнів характерний високий рівень агресивності, потреба у домінуванні, схильність до маніпулювання, нездатність до емпатії); помічники ініціатора (що навчаються, схильні до прямих проявів булінгу, найчастіше прояви агресії у помічників мають більш виражений характер, ніж у ініціаторів; як правило дії помічників пов'язані із пошуком схвалення у ініціатора та

підвищення авторитету в очах оточуючих); захисники жертви (які навчаються, які мають найбільший авторитет серед однолітків, рідко беруть участь у булінгу і рідко самі стають жертвами); жертви (віктимізовані особи із підвищеною тривожністю, депресивними симптомами та труднощами з адаптацією у колективі однолітків; ізольованість та неконфліктність даних індивідів робить їх потенційним об'єктом для цькування); спостерігачі (індивіди, які є свідками булінгу, поки що займають пасивну позицію).

Однією із причин участі у булінгу може бути перфекціонізм агресора. Прагнення до переваг є вродженим почуттям, яке може приймати як негативний (деструктивний), так і позитивний (конструктивний) напрямок. При позитивному прояві переваги спостерігається врахування добробуту інших (можна вести мову про розвиненому соціальному інтересі). Негативний прояв переваги може бути у випадках труднощів адаптації до соціуму. Так, наприклад, прагнення до переваги може виявлятися у вигляді боротьби за соціальний статус у колективі, під час якої такою особистістю можуть застосовуватися деструктивні методи. Почуття неповноцінності також може спонукати учнів до участі у ситуації булінгу. У разі булінг має компенсаторну функцію для агресора, що дозволяє стабілізувати суб'єктивне сприйняття неповноцінності власного «Я». Ще однією причиною схильності до цькування може стати заздрість, порівняння із суперництвом, але з інтроспективним характером. Агресор протиставляє себе жертві та намагається її перевершити, але боротьба при цьому має прихований характер і найчастіше справжні мотиви агресора залишаються прихованими від жертви. Причиною булінгу та кібербулінгу може стати помста, яка передбачає досягнення реальної чи уявної несправедливості. Зайвий комформізм також може стати причиною участі у булінгу, при якому учні займають активну позицію у цькуванні для того, щоб завоювати визнання у більш авторитетних однолітків-агресорів, виправдовуючи при цьому власні дії реальним чи уявним тиском групи [13].

Проблеми у сімейних взаєминах також часто стають причиною булінгу та кібербулінгу. У деяких випадках учні відчувають гостру нестачу уваги з боку сім'ї та знаходять деструктивні способи звернення на себе уваги, одним із яких є булінг. Також залученість до булінгу і кібербулінгу може бути обумовлена надмірною часткою свободи, що надається підлітку усередині сім'ї, коли у цілому відсутні будь-які обмеження на поведінку дитини. У той самий час, жорстка дисципліна у ній, також сприяє розвитку агресивності у дітей з віком, отже, може позначатися і відносинах з оточуючими. І тут учні хіба що перенаправляють агресію, з якою вони зіштовхуються у ній, на своїх однолітків насправді чи кіберпросторі [3]. Нечутливість до емоцій інших людей також може бути причиною булінгу та кібербулінгу учнів. Ті, хто навчається із низьким рівнем емпатії, не відчувають співчуття до своїх жертв і відчувають позитивні емоції від участі у цькуванні.

Булінг та кібербулінг може бути наслідком невміння продуктивного вирішення конфліктних ситуацій. Неможливість знайти спосіб припинення конфлікту призводить до того, що конфлікт переходить у цькування, коли агресор використовує перевагу сил на своїй стороні для того, щоб придушити іншу сторону, замість того, щоб вирішити конфлікт. Причиною булінгу та кібербулінгу також можуть бути акцентуації характеру, проблеми в емоційно-вольовій сфері та ін. Поряд із булінгом з'являються нові форми цькування, насильства – кібербулінг, інтернет-тролінг, що призводять до психологічних травм жертви насильства. Наслідки цих видів насильства складно переоцінити, не можна спрогнозувати реакцію жертви на систематичне цькування, утиск, дискримінацію (наслідками можуть бути нервози, депресії, суїцид тощо). Це особливий вид насильства, коли одна людина (або група) фізично нападає, або загрожує іншій, слабшій морально та фізично людині (або групі осіб) [2]. Участь у ситуації булінга є преморбідом асоціальної спрямованості особистості учнів і, підлітків, які виявляють асоціальну спрямованість, однак, були безпосередніми учасниками булінгу – як жертви, чи ініціатора, згідно із результатами проведеного дослідження. Основні

причини булінгу у підлітковому середовищі можна розділити на зовнішні, внутрішньоособистісні та внутрішньосімейні. Зовнішніми причинами є вплив атмосфери освітнього закладу, внутрішньоособистісні причини випливають через переживання перехідного періоду підлітка, а внутрішньосімейні причини виникають через проблеми дитячо-батьківських відносин. Ці причини пов'язані із психологічними змінами підлітка та формування асоціальної спрямованості особистості [18]. Одним із найважливіших чинників, що визначають ефективність профілактики асоціальної спрямованості особистості та девіантної поведінки, є створення спеціальних умов отримання учнями освіти, що дозволяють нівелювати чинники, що є в основі їхньої дезадаптації, організація дозвільної діяльності учнів з опорою на можливості розвитку та ресурси їхньої особистості, формування ефективних навичок міжособистісного спілкування та закріплення соціально схвалюваної поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабаджанова А., Шимко В. Профайлінг поведінкових стереотипів як основа стратегій психологічної допомоги підліткам із девіантною поведінкою. *Психологічний журнал*. 2025. № 14. С. 107–115. <https://doi.org/10.31499/2617-2100.14.2025.328743>
2. Грись А. М. Теорія і практика підготовки психологів до роботи з соціально дезадаптованими неповнолітніми: монографія. К.: Геопринт, 2013. 280 с.
3. Ahmed E. Bullying and victimization: Cause for concern for both families and schools / Eliza Ahmed, Valerie Braithwaite. *Social Psychology of Education*. 2004. Vol. 7. P. 35–54. <https://doi.org/10.1023/B:SPOE.0000010668.43236.60>
4. Britten N., Savill R. Police fear Internet cult inspires teen suicides. *The Telegraph*. 2008. January 23. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/uknews/Police-fear-internet-cult-inspires-teen-suicides.html>
5. Bullies, victims and bully/victims: Distinct groups of at-risk youth / Denise L.Haynie, Tonja Nansel, Patricia Eiter et al. *The Journal of Early Adolescence*. 2001. Vol 21. Iss. 1. P. 29–49. <https://doi.org/10.1177/0272431601021001002>
6. Gender differences and related factors affecting online gaming addiction among Taiwanese adolescents / Chih-Hung Ko, Ju-Yu Yen, Cheng-Chung Chen [et al.]. *Journal of Nervous and Mental Disease*. 2005. Vol. 193. Iss. 4. P. 273–277. <https://doi.org/10.1097/01.nmd.0000158373.85150.57>
7. Hinduja S. Bullying, cyberbullying, and suicide / Sameer Hinduja, Justin W.Patchin. *Archives of Suicide Research*. 2010. Vol. 14. Iss. 3. P. 206–221. <https://doi.org/10.1080/13811118.2010.494133>
8. Joiner T. E. Why people die by suicide. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007. 288 p.
9. Olweus, D. Bullying at school: What we know and what we can do / Dan Olweus. 1st ed. Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell, 1993. 160 p.
10. Olweus D. Bully/victim problems in school: Facts and intervention / Dan Olweus. *European Journal of Psychology of Education*. 1997. Vol. 12. Iss. 4. P. 495–510. <https://doi.org/10.1007/BF03172807>
11. Olweus D. Olweus bullying prevention program: Teacher guide / Dan Olweus, Susan P.Limber. Center City, MN: Hazelden Publishing, 2007. 170 p.
12. Ren D. Hurt people hurt people: ostracism and aggression / Dongning Ren, Eric D.Wesselmann, Kipling D.Williams. *Current Opinion in Psychology*. 2018. Vol. 19. P. 34–38. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.03.026>
13. Roland E. (1989), Bullying: the Skandinavian research tradition. Bullying in schools, Lane D. A., Tattum D.P., P. 21–32.

14. Swearer S. M. Understanding the psychology of bullying: Moving toward a social-ecological diathesis-stress model. *American Psychologist*. 2015. Vol. 70. Iss. 4. P. 344–353. <https://doi.org/10.1037/a0038929>
15. The effects of peer ostracism on children's cognitive processes / David J.Hawes, Lisa Zadro, Elian Fink [et al.]. *European Journal of Developmental Psychology*. 2012. Vol. 9. Iss. 5. P. 599–613. <https://doi.org/10.1080/17405629.2011.638815>
16. The world's first definition of "cyberbullying".URL: <http://www.cyberbullying.ca>

REFERENCES

1. Babadzhanova, A., Shymko, V. (2025). *Profajling povedinkovyh stereotypiv jak osnova strategij psyhologichnoi' dopomogy pidlitkam iz deviantnoju povedinkoju* [Profiling of behavioral stereotypes as the basis of psychological assistance strategies for adolescents with deviant behavior]. *Psyhologichnyj zhurnal – Psychological journal*, 14, 107–115. <https://doi.org/10.31499/2617-2100.14.2025.328743> [in Ukrainian].
2. Grys', A.M. (2013). *Teorija i praktyka pidgotovky psyhologiv do roboty z social'no dezadaptovanymy nepovnitnimy: monografija*. K.: Geoprynt [in Ukrainian].
3. Ahmed, E. (2004). Bullying and victimization: Cause for concern for both families and schools / Eliza Ahmed, Valerie Braithwaite. *Social Psychology of Education*, 7, 35–54. <https://doi.org/10.1023/B:SPOE.0000010668.43236.60>
4. Britten, N. (2008). Police fear Internet cult inspires teen suicides / N. Britten, R. Savill. *The Telegraph*. January 23. <https://www.telegraph.co.uk/news/uknews/Police-fear-internet-cult-inspires-teen-suicides.html>
5. Bullies, victims and bully/victims: Distinct groups of at-risk youth (2001). Denise L. Haynie, Tonja Nansel, Patricia Eiter et al. *The Journal of Early Adolescence*, Vol 21. Iss. 1, 29–49. <https://doi.org/10.1177/0272431601021001002>
6. Gender differences and related factors affecting online gaming addiction among Taiwanese adolescents (2005). / Chih-Hung Ko, Ju-Yu Yen, Cheng-Chung Chen [et al.]. *Journal of Nervous and Mental Disease*, Vol. 193, Iss. 4, 273–277. <https://doi.org/10.1097/01.nmd.0000158373.85150.57>
7. Hinduja, S. (2010). Bullying, cyberbullying, and suicide / Sameer Hinduja, Justin W.Patchin. *Archives of Suicide Research*, Vol. 14, 3, 206–221. <https://doi.org/10.1080/13811118.2010.494133>
8. Joiner, T.E. (2007). *Why people die by suicide*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
9. Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do* / Dan Olweus. 1st ed. Hoboken, NJ : Wiley-Blackwell.
10. Olweus, D. (1997). Bully/victim problems in school: Facts and intervention / Dan Olweus. *European Journal of Psychology of Education*, Vol. 12, Iss. 4, 495–510. <https://doi.org/10.1007/BF03172807>
11. Olweus, D. (2007). *Olweus bullying prevention program: Teacher guide* / Dan Olweus, Susan P. Limber. Center City, MN: Hazelden Publishing.
12. Ren, D. (2018). Hurt people hurt people: ostracism and aggression / Dongning Ren, Eric D.Wesselmann, Kipling D.Williams. *Current Opinion in Psychology*, 19, 34–38. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.03.026>
13. Roland, E. (1989). *Bullying: the Skandinavian research tradition*. Bullying in schools, Lane D.A. Tattum D.P.
14. Swearer, S. M. (2015). Understanding the psychology of bullying: Moving toward a social-ecological diathesis-stress model / S. M. Swearer, S. Hymel. *American Psychologist*, Vol. 70, 4, 344–353. <https://doi.org/10.1037/a0038929>
15. The effects of peer ostracism on children's cognitive processes (2012). / David J.Hawes, Lisa Zadro, Elian Fink [et al.]. *European Journal of Developmental Psychology*, Vol. 9, 5, 599–613.

<https://doi.org/10.1080/17405629.2011.638815>

16. The world's first definition of "cyberbullying". URL: <http://www.cyberbullying.ca>

Стаття надійшла до редакції 17.04.2026 р.

Прийнята до друку 13.05.2026 р.

Опубліковано 24.05.2026 р.

This work is licensed under a Creative Commons License Creative Commons Attribution 4.0 International (CC-BY-4.0).